

БОКО ПЕЈОВИЋ

ШТА ЈЕ ПОБУБИВАЛО МАРКА МИЉАНОВА ДА СЕ ПРИХВАТИ ПЕРА

Постављањем питања о мотивима нечије активности поставља се и задатак упознавања одређене личности, услова живота, њених моралних и других схватања, осјећања времена у коме она живи, тежњи уже и шире заједнице у којој се, према степену њене одговорности, способности и могућности, остварују одређени интереси, њеног духовног узраста, психичке конституције и свих вриједности које она има и које може да постиже. У анализи дјела мора се поћи од околности у којима је писац настао и развијао се, од његове улоге предводника своје крајине, чије интересе и права није раздвајао од интереса, права и потреба Црногораца, као и подручја која насељавају Срби и други народи у југословенским земљама. Писано дјело Марка Миљанова, уз све оно што у литератури о њему постоји и што у традицији живи, из више разлога задржава пажњу сваког истраживача свега што је с њим, мање или више, директно или индиректно везано. Оно је по томе јединственије и интересантније него чије друго.

Континуитет борбе за слободу оружјем, војводованњем и политичком активношћу и, најзад, пером, новим оружјем, како га је називао, на свој начин карактерише ову и даље вишестрано занимљиву појаву у историји црногорског друштва и књижевности.

Чврстина и досљедност животног става Марка Миљанова, и поред свих искушења у која је падао, како настојањима оних од којих се томе није никад могао надати, тако и радом других од којих је само то могао очекивати, веома снажно су утицали на његово духовно зријевање, на јачање самосталности његовог мишљења у сложеним околностима живота у Црној Гори и у односима ове према другима, па, онда, и на његов смисао да књижевно изражава истину живота, лепоте човјечности и народне мудрости.

Богато искуство које је стекао као кучки и црногорски војвода, са израженим особинама човјека и јунака, великог родољуба и трибуна народног, доста му је помогло да се и формално описмени и

касније пером сачува од заборава оно што је било и што се сматрало да ће увијек бити вриједно помена као принцип и освештана норма живота у односима према људима и будућности, не само Црне Горе и Црногораца.

Нема сумње да је књижевно дјело Марка Миљанова, на своје-врстан начин, јако изразило његово осјећање живота, јединство моралних и естетских својстава и вриједности које је запажао. У томе и јест, рекли бисмо, сложеност и суштина питања о мотивима који су подстицали кучког војводу да пише књижевна дјела, да примјером своје снажно изражене личности и написане ријечи остави поруку млађим, наслеђе богато самопријегором и истрајношћу борбе за слободу „мријет навикнутих“.

Своје богато животно искуство Марко Миљанов је унапређивао и оним што је слушао од ученијих појединаца с којима се сријетао, прво на Цетињу и у Подгорици, а касније у Београду, Новом Саду и у другим мјестима. Ширењу његових видика свакако је допринијело и путовање (с књазом) у Беч и Италију (1873). Схваћено из разговора с многим истакнутијим личностима са стране, заинтересованим за Црну Гору и Црногорце, допуњавао је и оним што је налазио у књигама.

Поуздано се зна да је читао збирке народних пјесама Вука Карацића и Његоша, „Јуначки споменик“ Мирка Петровића, дјела Доситеја Обрадовића, чија су рационалистичка схватања морала утицати на његову мисао. Отуда је он дознавао о Сократу, Аристотелу, Александру Великом и другим личностима давних времена. Знао је он основно и о Солону, Демостену, Аристиду, Леониду, потом о Бруту, Нерону и Калигули, посебно о Јану Хусу и Жишпки, о дјелима Кастриота, Караборба, Гарибалдија и других познатијих личности новије историје Балкана и Европе. Помиње се да је код себе имао и Дреперову „Историју умног развитка Европе“.

Његово живо интересовање за људе, народе, њихову прошлост и свијет уопште, потврђује и ова његова изјава, по Холечековом тексту: „Скупљам, дакле, знање мрвицу по мрвицу и чувам га у својој глави као добар домаћин који не баца ни паре. Гдје кога нађем да би ме могао поучити, радо се с њим дружим, да бих нешто од његове залихе искористио. Нарочито волим причање о другим земљама и народима, упоређујем их с нама и учим се да знам наше предности и грешке“. Напомињемо да је грађу за своја дјела, најприје за *ПЛЕМЕ КУЧИ у народној причи и пјесми*, кучки војвода прикупљао прије објављивања *Упутства за скупљање материјала за историју и хеографију Црне Горе* (Цетиње 1884).

Из његових дјела се добро види да је имао добру оријентацију о времену крупнијих догађаја као и о простору и положају појединих земаља, нарочито на Балкану и око њега.

Даровит по природи, са доста рашчишћених појмова о збивањима из прошлости и савременог живота, све брже је постајао свјестан сопствених вриједности и онога што је требало и што је био у

стању да отргне од заборава. Схватајући значај писане ријечи, постепено се, и све чвршће, увјеравао у потребу настављања борбе писменим путем. Цијенио је ријеч других и уједно се увјеравао да ће и његова бити уважена као значајан дио фонда књижевне културе народа.

Добро памћена народна традиција и богато лично искуство, несумњиво осмишљавано умним напорима других (из дјела од којих смо нека поменули), свакако су утицали на Марка Миљанова да се прихвати пера и остави потомству многе спомене достојне трајног памћења.

Највише политичким разлозима мотивисано је његово писање о похари Куча 1856. године. Овај вема груби и неоправдани напад јачих и боље организованих војних снага на Куче, као и друге увреде наношене борби и угледу припадника овог племена, дубоко су узбуђивали кучког војводу и он је на њих у свом дјелу с подацима, можда у нечему и увеличаним, достојанствено реаговао. Све то није могло поколебати његов став да се увијек досљедно бори за јединство Црне Горе и успјех њене борбе за слободу, на ширем плану.

Марко Миљанов је од ране младости усвајао народну традицију, дознавао податке о многим догађајима и личностима и учио пјесме о њима испјеване. Слушањем је он стицао писменост и непрекидно је богатио. Памћењем примјера понашања људи у различитим околностима одавно је он почео да сазнаје истину о људима „простог душевног живота“ и њиховој моралној свијести — о примјерима чојства и јунаштва који су се, да кажемо, у интересу опстанка њихове заједнице, заиста морали памтити. Разумљиво је што га је још 1873. године Валтазар Богишић по томе издвајао од других зналаца традиције у Црној Гори, а касније уврстио у ред приповједача који су са „читачима“ учесвовали на нарочито организованим сијелима књижевника (усмене и писане ријечи). Од дванаест таквих приповједача, слушаних на Цетињу, М. Миљанов је био најбољи. Није без разлога Матавуљ написао да је у Локанди друштво најчешће само њега слушало, да је оно „висило о његовој ријечи“. „Гладан и жедан човјек, а некамоли сит и напит“, како овај познати приповједач каже, „слушао би војводу Марка“ кад прича о сопственим доживљајима, о старим временима и јунацима, о чудним, дирљивим и смијешним догађајима из народног живота у Кучима и сусједним крајевима. Његова рјечитост је запањивала друге и због тога што никада није био, како каже Холечек, „у недоумици какву ће ријеч изабрати“, „какав ће обрт узети, да гане и убиједи“. Његов говор је понекад лично на пјесму, која тече „њеним размјером и ритмом“. Он је био проткан изрекама и пословицама као да их Соломун изговара, како даље пише овај његов велики и њиме много одушевљени пријатељ.

Тако су о Марковом причању писали учени људи. Нема сумње да га је њихова пажња с објављеним утисцима о сусрету с њим још више увјеравала у вриједности онога што је памтио, дознавао и сам

доживљавао, онога што је пред њима и другима приповиједао (и по форми и по садржини) и у стварну потребу да се сви ти и слични примјери живота запишу и тако спасу од заборављања као изузетна и врло упечатљива одлика људи једнога краја и доба и као најдраже штиво на коме ће се васпитавати потомство. Само му је остајало да упорно ученим словима Вукове азбуке (помажући се преписивањем и записивањем народних пјесама и читањем разних књига) све до тада познато и касније дознавано остави другима у наслеђе.

Оволико овдје с циљем да колико-толико укажемо на зријевање мисли и одлуку Марка Миљанова да се за ново „ратовање“ охрабри, да узме у руку перо и њиме да глас о прошлости и својствима људи своје крајине и сопственом дјелу.

Десет година послје савладавања слова и оспособљености да чита приступачније књиге, Марко Миљанов је уз већ памћено све интензивније прикупљао податке за своја дјела, биљежењем и онога што је слушао од других. Тада је већ развлашћени војвода био спреман да у новом виду настави свој рад, поготово кад су други одустајали од тога, да послје ратовања и учешћа у политичком животу земље узме перо у руке и напише дјела која ће обогатити фонд црногорске књижевне културе. Он је за настављање борбе на нов начин већ био спреман, и поред свих сумњи других у то и одвраћања од таквога посла. Успио је да навикне руку да пише и савлада тешкоћу што су му се „мисли, карта, перо и мастило“ све више удаљавали једно од другога, како је ставио на знање читаоцу дјела „Племе Кучи...“ 1893. год. Свијест о вриједностима духовног живота превазишла је претрпљене увреде и губљење свих функција у држави. Његов лични мир од почетка је био и до краја остао на висини његове задивљујуће храбрости, еманципације и сврсисходности дјела које је стварао. Истине живота које је добро осјећао и знао од почетка су осмишљавале овакву његову оријентацију.

У њему су зло и најтеже прилике живота добијале најсликовитији израз.

(Племе Кучи у народној причи и пјесми, Примјери чојства и јунаштва, Живот и обичаји Арбанаса, Посланица Пеку Павловићу и друга, мања, дјела).

Сасвим је схватљиво што га је народна пјесма најприје изазвала да записује оно што је од старијих слушао и оно чему је сам био свједок. Тада је он с правом сматрао да се у облику народне пјесме најтрајније могу сачувати свијетли примјери борбе за слободу. Доказе о вриједности таквог рада налазио је у збиркама народних пјесама које је с пуним интересовањем читао као и у обавјештењу да се Вук Караџић жалио што није могао доћи у Куче да прешине народне пјесме. Тада је кучки војвода помислио: „што и' ја не би скупио, а знам и' још од кад сам зборит' почео; а коју не би зна, казаће ми који знају како је и било“.

Има разлога да се каже да се војвода Марко носио мишљу да записује памћено чим научи слова и почне читати, у својој 38. го-

дини, кад се у пуној мјери изражавало читаво његово животно одређење. Размишљајући о примјерима људи свијетлог образа и запрепашћујуће јаким нерава, оплемењивао је себе, желећи да и на друге тиме утиче. Преношење богатог искуства народа будућим генерацијама осјећао је као своју дубоку потребу и велики завјет. Доба живота Црне Горе послје рата 1876—1878. и доживљавања тешких часова давали су му више могућности за то. Није чудо што је послје губљења својих пјесама на Цетињу, створених „за врућа трага, са још живим својим саучесницима“, у којима је дубоко доживио драге успомене на ратне догађаје и многе савременике, рекао: „Волио би да сам изгубио десну руку него што ми Ђаво понесе ову моју и моје војске слатку муку, коју већ никад више не могу накнадити“. Тако се осјећао зато што је остало заборављено људско и јуначко дјело многих који су се борили за слободу. Његова велика обавеза да сачува ликове и дјела људи достојних највећег поштовања и у овом случају указује на основни мотив одлуке да се прихвати пера. Тада изражена морална осјећања била су и остала на висини његове добро познате одлучности.

Бојазан да неће бити задовољан оним што пише, ипак га није ометала да на том задатку истраје. Осјећање истине, човјечности, љепоте и животне мудрости у томе га је највише кријепило. Врлине и мане људи код њега су казане на најбољи начин.

Колективно памћење подстицало је Марка Миљанова да га на свој начин писаном ријечју наставља и унапређује. Својим књижевним дјелом, записима о догађајима и људима, стваралачки је узвраћао традицији народа коју је морао да очува. Због тога и јест таква литература савршенији вид историјског памћења. То нас наводи и на закључак да је обавезу биљежења таквих искустава и сазнања Марко Миљанов осјећао зато што му је било јасно да се без оваквог памћења и рада на његовом унапређивању не може, у пунијој мјери, конституисати заједница људи, развијати друштво, процјењивати улога и резултати рада сваког његовог припадника и утврђивати мјерила њиховог понашања у различитим околностима живота. Нема сумње да се овдје ради о једном новом својству духовне личности кучког војводе.

Колективна свијест Куча и Црногораца уопште позната по основним одликама њиховог менталитета, садржавала је норме понашања одавно утврђиване на slabим економским основама живота (али свакако основама), далеко од сваке самониклости или „богомданости“. Одредбе стваране у овој сфери надградње биле су израз укрупног искуства људи и њихових односа у племенској заједници. Колективна свијест неразвијене средине, условљена друштвеном структуром, одговарала је „социјалном бићу“ Црногораца. Тако ствараним моралним одредбама регулисало се понашање појединаца, па на одређен начин и кажњавало свако одступање од њих. Примјери у једном и другом смислу, позитивном и негативном, у основи су служили као доказ опште важности утврђених норми. Понашање у духу тако

изграђиваних одредаба нужно је носило и обиљежја „механичке солидарности“, како то каже социолог Диркем у разматрању сличног феномена. Колективну свијест Црногораца, њихово памћење, како га назвасмо, то јест обичаје, моралну и вјерску свијест народа, његов духовни живот, Марко Миљанов је несумњиво, да кажемо, добро осјећао и свакако донекле познавао. На основу његових дјела може се без тешкоћа уочити да се он по свом књижевном позиву од раније усмјеравао на значајнији корак најпријед. Из више разлога он није имао могућности да се бави теоријским разматрањима појединих категорија морала, изузимајући донекле добротинство, и то на крају његовог животног пута, што посебно задржава пажњу истраживача. У вези с овим, свакако се ради о нечему новијем и важнијем у његовом духовном развоју.

Вриједности колективне свијести, народног памћења, Марку Миљанову су, као књижевном ствараоцу, највише могле да послуже као грађа за уобличавање анегдота по којима је он на овом пољу у нас највише и познат. Он је у Црној Гори, изгледа, овај књижевни облик први утемељио. За баш такав вид стварања имао је у свом памћењу и памћењу народа највише карактеристичних појединости које је требало изложити. Анегдота је највише одговарала његовим могућностима књижевног изражавања. С друге стране, у њој се најбоље могло од заборава сачувати нечије понашање које је својим мотивом заслуживало да се лакше и за дуго памти. Од мноштва памћених и препричаваних згода из живота људи, скоро редовно окружаваних бројним искушењима, Марко Миљанов је својим осјећањем моралних вриједности, најчешће изражаваних у најтежим околностима, одабирао оне које је сматрао да ће садржином и смислом, поруком и формом којом су казане најупечатљивије и најувјерљивије дјеловати на читаоца савремених и будућих генерација. У избору примјера чојства и јунаштва без сумње је он најјаче изразио смисао и позив књижевног ствараоца. Одабрани примјер нечијег поступка, најчешће подвига, снажан по основном значењу и речен у најприкладнијој и најкраћој форми, јасним језиком и без сувишне ријечи, учио је и још више привлачио и привлачи заинтересоване за овако написану ријеч и смисао поруке које оне садрже.

Ниво мјерилâ која је примјењивао у избору мотива које је требало да уобличи најбоље доказују анегдоте објављене у „Примјерима чојства и јунаштва“ (њих 71). Ова бисмо још боље оцијенили кад бисмо били у могућности да дознамо из какве је и колике грађе оволики број оваквих анегдота одабрао и обрадио. Тада би наша истраживања довела до новијих резултата и потпунијег упознавања духовне личности Марка Миљанова.

Чињеница је да је он у првome реду својим анегдотама у довољној мјери изразио способност за критичко процјењивање и одабирање вреднијег од онога што је мање или нимало вриједно. Својом ријечју је с успјехом осмишљавао оно што је појединац могао да доживи, а што је требало да се памти. Војвода Марко је оваквим својством узвратио вриједностима колективне свијести — вриједношћу

вишег степена, садржаном у „Примјерима чојства и јунаштва“ и другим дјелима. Таквим квалитетом је конституција заједнице не само црногорског поднебља осјетније обогаћена.

Дјело Марка Миљанова о животу и обичајима Арбанаса открива све побуде које су га подстицале да о њима, њиховим односима и обичајима, њиховим законима живота, о крвној освети с којом су везани многи њихови поступци у „бесудној земљи“ и о другим врло уочљивим својствима — каже одговарајућу ријеч.

Близина и сродност с Арбанасима, у условима све јаснијег увиђања заједничких интереса у борби против отоманске власти, требало је у овом дјелу да добију пуну важност и допринесу упознавању Црногораца с Арбанасима, њиховим животом и наравима: по најкарактеристичнијим примјерима чојства и јунаштва и многим поступцима чињеним у разним приликама. И тиме је требало, по његовом мишљењу, да се омогући обазривији прилаз к њима и тако упозна све оно што је код њих добро и племенито, све оно што је по њиховим схватањима „лијепо“ и „ружно“. Требало је, према пишчевој поруци, у односу према њима чинити све да народ „опази чисту истину у тебе“, па ће онда бити спреман да у ватру и у воду пође с тобом.

Уз осјећање потребе да их, као сусједи Црне Горе, представи савременицима и потомству са више врлина него што се мислило да их имају и да их могу имати у својим условима живота, Марко Миљанов је снажно осјећао и моралну обавезу да учини колико може да се о Арбанасима не би и даље неправедно мислило. Војвода је у овом дјелу јасно рекао да су Арбанаси „одвише весели с малијем лијепијем“ и исто тако „невесели с малијем ружнијем“. Сматрао је да „фантазија арбанашка није су'опарна“, јер им служи „ка најтврђи закон изображеној држави“. Њоме је обогаћен њихов карактер и тиме их „намамила на поштење“, за које су спремни да се жртвују више него други. Богатом животном праксом описмењени Војвода питао се: „... од куд ји' дође у њи'ну дивљу и бесудну земљу и памет, да онолико питомога осјећаја у своју душу топле на силу силније' отимача, који не могаше угасит' искру честитије' мисли из њи'није' груди...“ То је покушавао да објасни само чињеницом: „што су одвише лакоми на добро и лијепо“. Познавање нацих народних пјесама омогућавало му је да врши упоређења с вриједношћу арбанашких и да у свом дјелу о њиховом животу и обичајима, поред осталог, каже да мушку и женску љепоту изгледа цијене у својим пјесмама одмах последије јунаштва, да у њима вјешто опишу стас и образ, очи које гледају, уста која говоре, да „љепоту с вилама и звијездама сравне, више од нашије' гуслара“. Црно и бијело у њиховој пјесми добија праву ријеч и заслугу: „јуначке пјесме јуначкијем правилом, пјесме за љепоту умилјатијем правилом“, док се неваљало означавати, како је рекао, на „подругатељни“ начин.

„Живот и обичаји Арбанаса“ јест политичко и пропагандно дјело Марка Миљанова, али оно, по свом стварном значају, није много мање етнографско и књижевно. Мисао о припремању грађе за ово дје-

ло носио је он пуних 20 година, у ствари од 1882. године, када је био лишен свих функција власти које је до тада имао. Дуго памћени случајеви из живота Арбанаса, примјери њихове борбе и храбрости, међусобних односа, стварани у тешким и сложеним политичким и другим околностима, требало је да садрже поруку за стварање непосреднијих односа између Црногораца и њих путем упознавања најважнијих обиљежја њиховог индивидуалног и племенског живота. Памћена и прикупљена грађа наводила је аутора овога дјела да о њој све више размишља, да наслућује чудне противурјечности живота људи и донекле тражи објашњења таквих појава. Расуђивањем у овом правцу није могао даље да побе, али је због тога чинио напор да књижевном ријечју изрази неку њихову добро уочену особину.

Очигледно је да је аутор ово дјело, писано с осјећањем више жеља и потреба, настојао, најзад, да прожме бољом, звучнијом и садржанијом ријечју и тиме јаче доживи и осмисли све оно што је требало да каже његовим текстом у цјелини. Интересантност тематике коју је у себи дужи носио и најзад је само дјелимично казао (у „слабим причама“), навела га је да изложи оно што други нијесу рекли и вјероватно неће рећи, не плашећи се што ће се „дофаћенога мача“, новог оружја, пера, с којим се „позно саставио“, и даље „држат“, јер би растављање с њим била „још виша ма'ана“ „до ова од које ми се доброжелети пријатељи боје“; то јест да ће писањем „бламира“ и сâм себе понизит“. Добро је он осјећао доба у којему је живио и потребе да напише оно што је морало бити од вриједности и за будуће генерације. Такво Марково увјерење било је на висини мотива који су га подстицали да пише и, најзад, успјеха који су таквим његовим писањем били постигнути.

Прије свега *Примјерима чојства и јунаштва*, у ствари крајњим дометом и у извјесном смислу системом његовог стваралаштва, и неким мислима из других дјела, Марко Миљанов је донекле превазишао народна схватања морала. Он је одређивањем појединих категорија овог облика свијести људи пошао даље. Има основа да сматрамо да се може указати на његов допринос разумијевању појмова чојства и доброчинства (гласа разума и срца) као основних врлина којима треба да се одликују људи. Таквим схватањем ових људских вриједности, његова мисао је добила извјесно теоријско значење. У превазилажењу онога што се до њега у народу мислило о овим појмовима, чега је Марко, по свој прилици, донекле био свјестан, највероватније се налазио и један од подстицаја да узме перо у руке и њиме обогати наше наслеђе и у овој сфери мишљења и карактерисања моралне личности човјека.

Читалац дјела Марка Миљанова не може се отети утиску да је њихов писац заиста осјећао дах новијега доба у друштвеном животу и схватањима Црногораца. Наслућивања промјена побуђивала су га да чини што може, да учини трајним оно што је знао и доживљавао, оно што је сматрао карактеристичним обиљежјем ранијег и свог времена, а што је, најзад, био у стању да доста вјерно забиљежи и, по могућности, учини привлачним и интересантним за потомство.

Свјестан је био вриједности много чега проживљеног и памћеног за неколике деценије живота, као и тога да искуства људи у племену, одавно утврђиване и поштоване врлине његове, падају а да се намјесто њих појављују разни пороци. Ново је назирао, али није могао бити посве начисто с тим што оно све собом доноси. Он му се, познато је, није супротстављао али се, сигурно је, није нимало одрицао онога што је дубоко цијенио и за шта се читавог живота залагао. Стало му је било да људска својства свакога, не само припадника свога племена, непрекидно красе. Зато он младог Куча, и онога који се буде родио, упозорава ријечима: „... да смијеш и умијеш истину говорит' и своје племе од порока чуват' и бранит'!", не кријући му мане и не чинећи „хеф незналици“. Имајући повјерење у писану ријеч и увијајући значај онога што је њоме хтио да каже, Марко је сматрао да ће се, у постојећим условима, својим описивањем догађаја и особина личности најбоље одужити народу. По себи узбудљива и поучно изразита свједочанства о животу и људима „бесудног краја“ прије свега су га обавезивали да остави упечатљив траг о њима, а не жеља за стицањем славе на тај начин, мада је задовољство морао осјећати и због тога. Има основа за мишљење да у томе и јест позив Марка Миљанова као писца. Овако се може рећи и зато што он о себи није писао, а глас о свом јуначком дјелу и угледу препуштао је памћењу народа, усменој традицији његовој.

На крају, у својој 51. години (1884), убрзо послјеје пада у немилост владара земље, што је посебно важно, почео је кучки војвода да прикупља грађу и пише прво дјело, у вријеме пуне духовне снаге и са доста животног искуства. У свом књижевном прологу *Како умијем тако кликујем* у ствари је изложио најосновније мотиве писања: политичке, моралне, васпитне и естетске, оне који су га, удружени, од почетка побувивали, да кажемо приморавали, да изрази оно што је знао, што је високо цијенио као вриједност времена и људи, као глас историје народа који је с много патње долазио до слободе. Требало је да то нова покољења добро знају, у интересу сопствене будућности. Таква мисао тражила је баш онакву ријеч каквом се војвода Марко служио. Тиме она и данас узбуђује читаоца. Вриједношћу свога књижевног дјела он је доказао да га заиста није писао да би се спасавао од беспослености и самштине, „грдне узетиње“, нити га је на то нагонило славољубље, јер му оно, како сам каже, „никада није разапњало груди“. На писање су га нагнали многи јунаци чији рад „не смије бити заборављен“, јер им „зубља истине свијетли на гробу, иште спомена“, а нико је не види. Себе је сматрао дужником да, „у ајтар истине“, изнесе „на видик свијету“ дјело људи „чи рад њима бесмртност пружа“. Морална обавеза према подвизима запажених појединаца, чија је дјела требало сачувати од заборава, добила је у народски казаној књижевној ријечи Марка Миљанова најпуну значење васпитног чиниоца за све оне којима је он своје дјело и намијенио. Васпитним вриједностима свог снажно писаног и језгровитог штива овај својеврсни књижевни стваралац био је свјестан да ће да извршава и јак морални утицај на сви-

јест свих које је требало надањивати примјерима јунака у борби за спас од ма каквих насртаја туђина. Чини нам се да има разлога за закључак да морално и васпитно чине основну тенденцију његовог књижевног рада. Осјећајући потребу описивања догађаја и личности, не само Куча и Братоножића, Марко Миљанов је изражавао и своја морална, друштвена и културно-политичка схватања. Грехота је и штета, писао је он, „да се заборави свети рад правија јунака“, тим прије што се „двјеће и пјесма славују у лут, љепота женска, роса по трави, поточићи, маовина, магла у вазду(х), свако руменило и шаренило опјева“. Он је био свјестан несавршености и непотпуности свога дјела, па је млађима препоручивао да не забораве оне вриједности које ће као цвијеће „на вјекове поштењу мирисати“. Указивао им је на то да ће рада имати доста и да им вјештине писања неће бити много потребне, јер су им је — „сигурани јунаци истине“, чијем се дјелу не смије ништа придавати. Одавно је он сјећао цијену одважно и поштено написане ријечи. Имао је шта да каже и зато је то морао да каже и за собом остави. Иначе, његово богато дјело живота не би било без тога завршено.

Summary

WHAT INSPIRED MARKO MILJANOV TO TAKE UP THE PEN

by Djoko Pejović

At the age of 51 (1884) the Duke of Kuči began to collect material and to write his first work, in a time of full spiritual strength and with plenty of life's experiences behind him. In what was probably his first literary composition, called, »I Shout the Best Way I Know How«, he essentially brought out the most basic motifs of writing: political, moral, education and esthetic, all of which inspired, we might say impelled, him from the beginning to express that which he knew, that which he valued highly as the mores of the times and people, as the voice of history of a nation which had achieved freedom with much suffering. The new generation needed to know it well for the good of their own future. Such a message required just such words as Duke Marko used. Readers of today are still aroused by those words. The merit of his literary work, through which he richly mirrored the collective conscience of the people, showed that he indeed had not written this »huge undertaking« to save himself from idleness and loneliness, nor did the love of fame pursue him, since as he said himself, fame »never had tortured his breast«. He was encouraged to write about the acts of many heroes whose deeds, he felt, dare not be forgotten. He considered himself responsible to »in the field of truth«, bring out »for the eyes of the world« the accomplishments of those »whose deeds offered them mortality«. Sensing the need for writing down the events and personalities, not only of

Kuči and Bratonožić, Marko Miljanov expressed his own moral, social and culturalpolitical convictions. He was aware of the imperfections and incompleteness of his work, and he recommended to the young people not to forget those standards which would »smell like flowers through the centuries of honour«. He pointed out that there would be plenty of work to do and that the skills of writing would not be very useful to them, because they have been »insured by the heroes of truth« whose works should not be added upon or exaggerated. He had felt the worth of bravely and honestly written words. He had something to say and because of that he had to say it and leave it behind him.

